

CSICSAY ALAJOS

A 2020-AS ÉV FÁJA

A magyar Országos Erdészeti Egyesület ismételten három növényfajt jelölt az év fájának: a tatár juhart (*Acer tataricum*), a kecskefűzt (*Salix caprea*) és a rezgő nyárt (*Populus tremula*). Mintha a sorrend eleve meghatározta volna, hogy melyik kapja majd a legtöbb szavazatot, így hát 2131 vokssal a juharfa győzött. Megvallom, nekem elég sok fáradtságomba került, amíg a szakirodalomban ráleltem régi kedves ismerősöm mai magyar nevére. Ugyanis nálunk, Csilizközben, tudtommal ilyen koronás faféle nem terjedt el, de annál inkább egyfajta hosszúszalú cserje, amit mi gyűrűveszűzként tartottunk számon. Sőt nemcsak az én nemzedékem tagjai nevezték így, hanem már több száz évvel előbb élt felmenőink is, merthogy e kemény fafajnak a fő tulajdonsága, hogy ritkán fejlődik koronát növesztő fává, annál

inkább alkot az erdőben sűrű bozótot. Azt írják róla az erdészek, fakitermelés szempontjából jelentéktelen, mert legfeljebb tűzifának alkalmas. Ám aki ismerte a folyók menti gyakorta árvíz sújtotta területek lakóinak találékonyágát, tudja, hogy a régi házak falai gyűrűveszűzből font sövényből készültek, sőt néha a porták kerítései is. Azt is tudja, hogy hajdan e cserjék értéke felért a tölgyfáéval. Be kell vallanom, gyerekkoromban (mintegy hetven évvel ezelőtt) a gyűrűveszűzről azt sem tudtam, hogy valójában juhar, csak főiskolás koromban az általam sokat emlegetett Haraszty-féle tankönyv döböntett rá, hogy a „hivatalos” neve *feketegyűrű juhar*, azaz *Acer tataricum*. E fa levelei egyáltalán nem hasonlítanak a többi juharfáéra, mert nem tenyeresen szeldek, hanem „hegyes tojásdad alakúak és fűrészes

szélűek”. A laikusoknak inkább a juharokra jellemző, ikerlependéknek nevezett termése árulja el hovatartozását, csakhogy az ő termése piros. Amikor ebben a díszben pompázik, messziről olyan a cserjés, mintha virágok borítanák. Az ikerlependékek egyébként a magvak röpitőszerkezetei: ha a magok beérnek, a földre hullanak, s közben úgy forognak a levegőben, mintha apró propellerek, magyarul légcsavarok lennének. A városi emberek is felfigyelhetnek rájuk, mert egyes juharfa fajok – amellet, hogy kitűnő bútorfák – a parkok dísznövényei.

Rendszertanilag régebben a juharfélék családját a fűszerszagú növények (*Anacardiales*) rendjében tartották számon a botanikusok, ma viszont a szappanfavirágú (*Sapindales*) rendjében és a szappanfélék (*Sapindaceae*) családjában találjuk meg őket. Ezek

közé tartozik az *Acer* nemzetség, ami magyarul éleket jelent.

A „vetélkedő” második helyére került 1472 szavazattal a kecskefűz (*Salix carpea*), harmadik pedig a rezgő nyár (*Populus tremula*) lett, ami 1411 szavazatot kapott. Mindkét növényfaj a fűzfafélék (*Saliceae*) családjába tartozik, és egyazon rendbe is, amelyet 1998 előtt latinul *Salicales*-nek neveztek, csak hogy éppen e dátummal változott meg a növényrendszertan – először. Másodszor pedig 2003-ban. Hogy miért? Mert a genetikai vizsgálatok bebizonyították, hogy a morfológiára (alaktanra) épülő rendszertan törzsfajlódástani szempontból ekkorra nagyrészt használhatatlanná vált. Az *Angiosperm Phylogeny Group APG* nemzetközi botanikus csoport tagjainak kutatói ezért arra törekednek, hogy az egész rendszertant gyökerestül átépítsék. 2009 októberétől már az ő rendszertanuk érvényes. Persze e felismerés csöppet sem csökkenti az addigi kutatók érdemeit. Sőt, a morfológiának mindmáig megmaradt a fontos szerepe.

Az, hogy a tudomány a világ megismerésében semmit sem zár le, már régóta köztudott. Ha valaki valamiről azt állítja, hogy az úgy igaz, ahogyan ő tudja, az illető nem tekinthető tudósnak. A középiskolai szaktanárok is legfeljebb azt mondhatják, az ő ismereteik szerint, vagy ha lépést tudnak tartani egyes témakörök kutatóinak a legfrissebb eredményeivel, így fogalmaznak: a tudomány mai állása szerint ez és ez a helyzet. Mindez persze nem jelentheti azt, hogy a tudomány(ok) történetének ne lenne meg ennek a jelentős – sőt ismerettani szempontból mondhatnánk azt is, hogy nélkülözhetetlen – szerepe. De még a hitnek is. Ám ez már egy teljesen más téma. Azt viszont mindenképpen cáfolnunk kell, hogy bármelyik tudomány vagy tudományág, még ha bizonyos jelek arra utalnak is, a „tévedések története” lenne. (Persze ilyesmi is létezik, mi több, a szándékos hamisításoknak is megvan a maguk históriája, de ezekre itt kár lenne pazarolni a szót.) Tudománytörténeti ismeretek nélkül viszont nehezen tudna továbbhaladni bármelyik szakterület. Már csak azért sem, mert például a genetika segítségével pontosíthatóbbá vált, hogy a földtörténeti korok és korszakok melyikében jelentek meg egyes élőlények mutációi, és hozzávetőlegesen mikor lettek belőlük önálló fajok. Persze ennek kutatására

más tudományos módszerek is léteznek. Fontos az, hogy mindezek közös nevezőre jussanak.

Igaz, hogy az APG kutatói – mint a nevük is utal rá – a zárvatermő növények rendszertanának korszerűsítésével foglalkoznak, ám a genetika alapjaiban változtatta meg az egész élővilágra vonatkozó szemléletünket.

Mindazonáltal a 20. század ötvenes éveiben használt, általam nagyra becsült Haraszty Árpád szerkesztette főiskolai tankönyv ma is rengeteg időtálló információval szolgál. Például a kecskefűzről többek között ezt írja: „A fűzek között neki van viszonylag a legtartósabb fája, ezért szőlőkarók, szitakéreg és dobozok készítésére használják.” E mondatot azonban helyesebb lenne, ha a múltra vonatkoztatva íránk, mert a mai fiatalok legtöbbszörnek alighanem halvány fogalma sincs arról, miféle konyhai eszköz volt alig pár évtizeddel ezelőtt a szita. Honnan tudhatnák hát, hogy mi fán termett a szitakéreg, pedig néhány évtizeddel ezelőtt még Csilizközben is *dúdtutak* (dúdtoltak) egy mondókát, amelyik így kezdődött: „Szita, rosta, kírég, maj(d) mégész a mírég, de heábo ...” Szőlőkarókat sem faragnak már fűzfából, viszont nem árt tudni – elsősorban biológiatanároknak –, hogy a fűzfafélék vegetatív szaporítása a dugványozás, alapjában véve klónozás. (Kérem, ne vegyék tőlem rossz néven e figyelmeztetést!) Fentebb említettem, hogy hajdan vesszőből, azaz fonott sövényből készültek némely falvak házainak a falai meg a porták kerítései is. Viszont hangsúlyozom, hogy a falak kemény gyűrűvesszőből (fekete gyűrű juhárból), a kerítések meg, mivel könnyebben pótolhatóak voltak, inkább puha fűzfavesszőből készültek. Ugyanis fára vonatkoztatva mást jelent a kemény és mást a tartós fogalom. Az ilyen részletkérdéseknek ma már inkább néprajzi kifejezések között lehet szerepük. Meg a virágvásárnapi barkaszentelésnek is, ami a katolikus vallásban a húsvét előtti egyházi szertartásnak a részévé vált. Talán épp azért, mert a legkorábban virágzó kecskefűzbokrok barkás hajtásait találták legalkalmasabbaknak arra, hogy Jézus jeruzsálemi bevonulásának emlékére a palmaágakat helyettesítsék.

A rezgő nyárt véleményem szerint sok magyar ember ismeri, feltételezésem szerint nem annyira a fát, de talán még a levelének a botanikai leírását sem, hanem inkább a sírva vigadó

szemelmes nótát, ami a rezgő nyárfa lehullott levelét örökölte meg ily módon. Azt meg pláne kevesen tudhatják, hogy a kecskefűz és a rezgő nyár, mint a fűzfafélék családjának a tagjai, morfológiailag a fűzfafélék (*Salicales*) rendjébe tartoztak. A legújabb kutatások szerint viszont, épp a genetikának köszönhetően, a botanikusok egy új, *Malpighiales* rendbe sorolták át őket. Csak annak nem akadtam a nyomára, miért a 17. században élt olasz anatómusról, Marcello Malpighiről – ha egyáltalán róla van szó – neveztek el ezt a növényrendet. Ám ennél fontosabbnak tartom, hogy a biológiai tudományok rohamos fejlődése a *molekuláris filogenetika* (törzsfajlódéstan) eszközeivel képes lett felismerni, hogy 90–100 millió évvel ezelőtt kialakult, mai szemmel nézve egymástól teljesen eltérő testfelépítésű növénycsaládok (ibolyafélék, fűzfafélék, lenfélék stb.), valójában egy rendbe tartoznak. Csoda lenne, ha nem vitatkoznának rajta, hogy helytállóak-e ezek az állítások.

Azonban nem vonható kétségbe, hogy a fűz és a nyár (fa) nemzetségek tagjainak nagy részét jól ismerik az emberek, ha már a gyakorlatban nem is annyira, legalább a szépirodalom és – mint említettem – a dalok segítségével. Petőfi, akinek költészete remélhetőleg még sokáig lesz a magyar iskolákban tananyag, gyerekkorában önfeledten lovagolt szilaj nádparipán, „fűzfasípot” fújva. Én még tanítgattam az immár felnőtté cseperedett unokáimat, hogyan kell fűzfa sípot faragni, meg a tanulóimat is arra, hogy mikor és miért vették át térségünkben a mocsári tölgy domináns szerepét a fűzfafélék, annak ellenére, hogy ez akkoriban nem szerepelt az előírt tananyagban. Azt is, hogy a rezgő nyárnak szélcsendes időben is miért mozognak folyvást a levelei. Nyilván nem azért, mert idegszálak szövik át őket, hanem mert más légáramlatok is hatnak rá, mint a szél. Nem tudom, emlékeznek-e a tanítványaim még ezekre, mert nem voltam szigorú, úgymond, autokratív tanító, nem igyekeztem mindent a gyerekek fejébe sulykolni, csupán lehetőségeket kínáltam kíváncsiságuk ébrentartására, miként az „útjelzőimmel” sincs más szándékom. Egy-egy írásom végén magamban mindig azt gondolom, én csak a magam módján mesélek, és miként a mesék végződnek, azt ajánlom: „Aki nem hiszi, járjon utána!”